

İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi'de Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Perihan DUTLU ERTEN
Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada ilk olarak İbn-i Haldun'da fiziki-sosyal çevrelerin toplumların ekonomik gelişmelerini nasıl etkilediği ele alınacak, daha sonra ise aynı olgunun Bediüzzaman S. Nursi'de nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

İbn-i Haldun'a göre ekonomik gelişmeyi uyaran unsurların başında çevresel unsurlar gelir. Düşünür bunu bedevi hayatın zorluklarından kurtularak hazari hayata geçiş süreci olarak açıklar. Çünkü bedevi hayat şartlarında gelişme daha zordur. Diğer yandan bedevi hayat süren bireylerin hazari hayat sürenlere karşı çalışkanlıkları, cesaretleri, fedakarlık ve kahramanlıkları daha yüksektir. Ancak bu hasletler ekonomik refah arttıkça azalma eğilimine girer.

Benzer düşünceleri Said Nursi'de de bulmak mümkündür. Ona göre de fiziki şartlar ve çevre ekonomik gelişme için önemli bir faktördür. Çevrenin yanında Nursi, nüfus yoğunluğu, madenlerin bolluğu, coğrafyanın ulaşım ve taşıma imkanlarını kolaylaştırır nitelikte olması gibi faktörleri de sayar. Nursi'ye göre gelişmeyi uyaran ve zorunlu hale getiren başka bir faktör "ihtiyaç" faktörüdür. Nursi'ye göre ihtiyaç "medeniyetin pederi ve terakkiyatın müessisi'dir..."

Anahtar Kelimeler: İbn-i Haldun, Bediüzzaman Said Nursi, Ekonomik Gelişme, Ekonomik Gelişmenin Dinamikleri, Fiziki ve Sosyal Çevre, Yerleşik Toplum, Göçebe Toplum.

The Relationship Between Environment and Economic Development in Ibn-i Khaldun and Bediuzzaman Said Nursi

Abstract

In this essay I will try to discuss the relevance of Ibn Khaldun's theory concerning the influence of environment to economic and social development. I will also try to argue that his famous theory of 'asabiya' is a key factor in determining the direction and the scale of such development. At the end, I will analyze Nursi's approach towards economic development through the framework of geographical, religious and psychological factors which are very important dynamics to socio-economic development.

Keywords: Ibn Khaldun, Bediüzzaman Said Nursi, Economic Development, Dynamics of economic development, Physical and Social Environment, Settled Society, Nomadic Society.

Giriş

İbn-i Haldun'dan Bediüzzaman'ın yaşadığı yüzyıla gelinceye kadar toplumsal anlamda değişme ve gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle “15.yüzyıldan itibaren İslam dünyasında düşüncede statikleşme baş göstermiştir. Batıda Orta Çağ'ın son yüzyıllarında iktisadi, siyasi ve fikri canlanma ve değişmeler başlamıştır. Batı'da iktisadi ve siyasi düşünceler Merkantilizmin doğmasına ortam hazırlamıştır (Ersoy, 2012:128). Diğer yandan, Merkantilist ve Fizyokratik düşüncelerin etkileri ile kurumsallaşmaya başlayan ve Klasik İktisadi Düşünce ile şekillenen Kapitalist sistem, 16. yüzyıldan beri Batı Avrupa'da meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere göre değişerek bu günkü görünümünü almıştır (Ersoy, 2012:129).

Avrupa'nın iktisadi ve siyasi yapısının değişmesi ile beraber, 18. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın düşünce yapısının değiştiği görülmektedir. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısının ilk yıllarında Fizyokratizmin öncüsü olan Dr. François Quesnay iktisadi konularla ilgilenmeye başlamıştır (Ersoy, 2012:192-193).

Liberal iktisadi öğretiyi ya da *laissez-faire*, 18. yüzyıl sonunda Fransa'da ve İngiltere'de Merkantalizm'e tepki olarak ve yeni doğan sını kapitalizmin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır. Liberal iktisadi öğretiyi haklı göstermek üzere teoriler kuran iktisatçılar, üç iktisat okulunda toplanmaktadırlar bunlar: Fizyokratlar, Klasik Okul ve Neo-Klasik Okul' dur (Kazgan, 1993: 43).

19. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Harbine kadar olan dönem, Asya Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'daki geri kalmış toplumların, kapitalist ülkeler arasında pazar olarak bölüşüldüğüne tanıktır. Bu ülkelerden akan kapital, az gelişmiş toplumları metropole iktisadi bakımdan bağlamış; yapılan yatırımlar, metropol için gerekli hammadde kaynaklarını sömürmeye yönelmiştir. Sanayileşmesi çeşitli yollarla engellenen geri kalmış toplumlar (Osmanlı İmparatorluğu dahil) kapitalist ülkelerin hammadde kaynağı ve bunların sınıai mamulleri için pazar olarak garanti edilmiştir. 1917 yılında Çarlık Rusya'daki ihtilal ise, en olgun kapitalist ülkelerde değil, Avrupa'nın oldukça geri kalmış bir ülkesinde yaşanmıştır (Kazgan, 1993: 320).

Diğer yandan, Müslüman toplumlar, yaklaşık iki asırdan bu yana tarihlerinde tanık oldukları ikinci büyük medeniyet buhranı ile karşı karşıyalar. Birinci medeniyet buhranı, 12. ve 13. yüzyıllarda İslâm medeniyetinin Doğu havzasında Bağdat'ın Haçlı saldırıları ve Moğol istilâsıyla birlikte düşmesiyle; Batı havzasında ise yine aynı zaman dilimi içinde Endülüs ve Mağrip'te önce büyük iç siyasî kargaşaların patlak vermesiyle, ardından Kurtuba'nın düşmesiyle birlikte yaşanmıştır (Kaplan, 2008, Sayı:102). Birinci medeniyet buhranı, esas itibariyle siyasî bir buhrandı.(Kaplan, 2008, Sayı:102).

Medeniyet buhranının yaşandığı bu zaman aralığının Mağrip'te olmasına rağmen Gazâlî-Râzî geleneğinde yetiştirdiği ve yaşanan medeniyet buhranını tasvir,

tarif ve tahlil eden en büyük düşünür tarih felsefecisi İbn-i Haldun'du. İbn-i Haldun, geliştirdiği “asabiye” teorisi ve “umran ilmi” metodolojisiyle yaşanan medeniyet buhranının nasıl aşılabileceğinin ilkelerini ve deyim yerindeyse “proje”sini sunmuştu. Yaşanan medeniyet buhranı, siyasî bir buhrandı ve İbn-i Haldun da meseleyi asabiye teorisiyle tam da yaşanan buhranın kendisini tezahür ettirdiği yakıcı sorun alanları üzerinden kurmuştu (Kaplan, 2008, Sayı:102).

Son iki-üç asırdan bu yana yaşadığımız ikinci büyük medeniyet buhranı ise, nedenleri bakımından siyasî bir buhran değil, İslâm'la ve hâkim (seküler) paradigma ile eşzamanlı olarak yaşanan epistemolojik ve ontolojik kopuş biçiminde tezahür eden daha derin bir medeniyet buhranıdır. İslâm tarihinde yaşadığımız ilk sarsıcı fetret dönemidir. (Kaplan, 2008, Sayı:102). Hâl böyle olunca, şu ân ihtiyacını hissettiğimiz düşünür profili, bize siyasî bir “çıkış yolu” sunacak bir düşünür profili değil; epistemolojik ve ontolojik kopuşu tasvir, tarif ve tahlil ederek bu kopuşun nasıl aşılabileceğini gösterebilecek çok yönlü bir düşünür profilidir. İşte Bediüzzaman Hazretleri, bu düşünür profilinin en önemli, en velût ve düşüncesinin çapı ve derinliği hâlâ yeterince keşfedilemeyen ve önümüzdeki bir veya iki kuşak sürecinde çarpıcı şekillerde ancak keşfedilebilecek olan yegâne temsilcisidir. Nasıl ki, birinci medeniyet buhranını İbn-i Haldun'un geliştirdiği tarih felsefesi üzerinden aşmayı başardıysak; aynı şekilde, yaşadığımız ikinci medeniyet buhranını da, Bediüzzaman'ın varlığın, eşyanın ve hakîkatin sil baştan Müslümanca bir bakış, duyuş, duruş, kavrayış ve düşünüşle anlamlandırılması için önerdiği “iman hakikatleri” tasavvuruyla aşılması mümkündür (Kaplan, 2008, Sayı:102).

Bu nedenle çalışmamızda, iki farklı yüzyılda yaşamış iki farklı değerli düşünür olan İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi konu edinilmiştir.

İbn-i Haldun

Asıl adı, Ebu Zeyd Aburrahman İbn-i Haldun olan düşünür, 19 Mart 1334 tarihinde Tunus şehrinde dünyaya geldi. İbn-i Haldun'un babası Muhammed Vabili, kendisini İslami ilimlere ve edebiyata adanmış birisi idi. Dedesi ise Tunus şehrinde Hafsi Sarayında vezirdi. Çocukluk çağı boyunca babasından ilim tahsil eden düşünür, ilk önce Kuran'ı ezberledi ve Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ilimlerini öğrendi. Dini ilimler yanında düşünür, zamanın değerli hocalarından matematik, mantık ve felsefe eğitimi de aldı. Ayrıca, İbn-i Rüşt, İbn-i Sina, Fahreddin Razi ve Tusi gibi düşünürlerin teoloji ve felsefe ile ilgili kitaplarını okudu. Böylece İbn-i Haldun, hem dini ilimlerde hem de pozitif bilimlerde önemli bir uzman oldu.

Batı devletlerinde çeşitli memuriyetlerde görev alan düşünürün ünü günden güne arttı ve herkes tarafından tanınmaya başladı. Fas hükümdarı Sultan Ebu İnan, İbn-i Haldun'u Fas'a çağırarak ona o çağın en önemli memuriyetlerinden birini verdi. O, göstermiş olduğu üstün başarılar ile yakın zamanda sultanın yakın adamları arasına girdi. Onun başarısını çekemeyenler sultana onun aleyhinde

konuşmalar yaptılar ve sultan tarafından suçsuz olduğu halde hapsedildi. Böylece İbn-i Haldun, sultan ölünceye kadar hapis hayatı yaşadı.

O dönemde Tunus, Fas ve Cezayir'de ayrı ayrı hanedanlar hüküm sürüyordu. Köyler ve kervanlar kabileler tarafından yağmalanıyor, hanedanlar arasında bitmez tükenmez savaşlar devam ediyordu, şehirler emniyetsizdi ve sahradaki otorite boşluğu da istikrarlı bir hayatı engelliyordu. Böyle bir dönemde, İbn-i Haldun almış olduğu memuriyetleri bırakarak, Beni Tucin İlinde “*Selame Oğulları Kalesi*” adıyla bilinen şehre göç etti ve esas okumalarını burada yaptı. Her türlü siyasi faaliyetleri bırakarak kendi ifadesi ile ‘*yeni bir ilim*’ yazmaya başladı ve burada Tunus sultanına sunacağı ölümsüz eseri ‘*Mukaddime*’ yi, dört yıllık zaman zarfındayazdı(Hassan, 1977:112).Düşünür, ‘*Mukaddime*’ de, toplumu ve devleti incelemeyi amaçlayan yeni bir yöntem geliştirmiş ve bu yöntemle sosyal ve siyasal hayata yön veren bazı yasaları ortaya çıkarmıştır. Sonuçta yöntemi ve temel konuları belirlenmiş bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. İbn-i Haldun bu bilim dalını ‘*umran*’ olarak adlandırır” (Uygun, 2008: 2).

Düşünür, umran diye isimlendirdiği bilim dalında, toplumsal gerçekliğin çeşitli boyutları üzerinde durur. Bunlar Mukaddime’de sistematik olmasa da ele alınmıştır. Toplumsal gerçekliğin tarih, toplum, ekonomi, siyaset, asabiyet ve din boyutları merkez alınarak İbn Haldun’un bütüncül sosyal bilim yaklaşımı (Yavuz, 2013:323) ele alındığında, insanların bir arada topluluk olarak hayatlarını devam ettirmesinin bir zaruret olduğu ortaya çıkar. Çünkü düşünüre göre, hayatta kalmak diğer insanlarla bir arada bulunmayı gerektirir. Aksi halde, insanlar en temel ihtiyaçları olan, yeme-içme, barınma ve can güvenliği gibi gereksinimlerini karşılayamazlar. Düşünür insanların bir arada hayat sürmelerinin farklı oluşunu ise, hayatalarının ve geçinme yöntemlerinin farklı oluşuna bağlar.

Düşünürün kendinden dinleyelim:

“Bilesin ki, insan topluluklarının değişik durumlarda ortaya çıkmaları, hayatlarının ve geçinme yöntemlerinin değişik oluşundan ileri geliyor. İnsanların bir arada hayataları, geçim olanaklarını elde etmekte yardımlaşma amacına yöneliktir” (İbn-i Haldun, c. I, 1977: 293).

“İbn-i Haldun’un toplumları, ekonomik yapılarından ve üretim biçimlerinden hareketle incelemesi, 19. yüzyılda aynı yaklaşımı benimseyecek olan Karl Marx’ı hatırlatmaktadır” (Uygun, 2008: 12).

‘*Mukaddime*’ adlı eserini tamamladıktan sonra, Kahire’ye gelerek Ezher Üniversitesi’nde dersler okutan düşünür, bu arada medreselerden birine profesör olarak atandı. Gittikçe ün kazanan İbn-i Haldun, 1384 yılında Maliki mezhebi kadılığına tayin oldu. Bu vesileyle pratik hayatı da derinden kavrama imkânına kavuşmuş oldu. Bekleneceği gibi belli çevrelerin baskısına maruz kalarak bu görevinden istifa ederek bilimle uğraşmaya geri döndü (İbn-i Haldun, 1991, c.I:I-IV).

İbn-i Haldun'da Fiziki Çevre- Ekonomik Gelişme İlişkisi

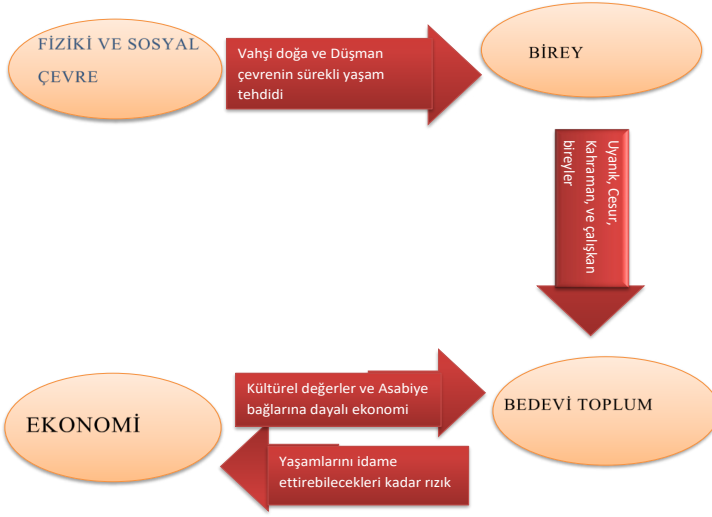
İbn-i Haldun, ekonomik gelişmeyi ve insan davranışlarını etkileyen faktörlerin başında fiziki çevreyi sayar. Ona göre bunlardan en önemlisi iklimin özellikleri ve yeryüzü şekilleridir. Diğer yandan o, sosyal çevreden kaynaklı ekonomik gelişmeyi belirleyen unsurları da kültürel değerlerden, dini değerlere, politik unsurlardan ahlaka kadar geniş bir yelpazede ele alır.

İbn-i Haldun, fiziki-sosyal çevrenin ekonomik gelişme üzerine etkisini incelerken, toplumları hayat tarzlarına göre, bedevi toplumlar ve hazari toplumlar şeklinde ikiye ayırarak inceler. “Bu iki farklı toplum biçiminin özellikleri ele alınmadan önce, bazı kavram ve terimlerin açıklanması yararlı olacaktır. Mukaddime’deki ‘bedevi’ ve ‘hazari’ toplum terimleri, konu üzerinde çalışan yazarlar tarafından genellikle ‘göçebe’ ve ‘yerleşik’ toplumlar olarak ifade edilmektedir. Göçebelik ve yerleşiklik bu iki toplum biçimini ayıran önemli özelliklerden biri olmakla birlikte, söz konusu adlandırmanın yanıltıcı bir yönü vardır. Şöyle ki düşünürün yaşadığı çağda, Kuzey Afrika’daki bedevi toplumların, tümü göçebelik özelliği göstermez. Geçimlerini ağırlıklı olarak hayvancılık ile değil, tarımsal üretim ile sağlayan bazı bedevi toplumlar yerleşik veya yarı yerleşik olarak yaşar. Dolayısıyla bedevilik her zaman göçebe bir toplum yapısı anlamına gelmez. Benzer şekilde, hazari toplum deyimi de, tüm yerleşik hayat süren toplulukları değil, yalnızca kentlerdeki yerleşik nüfusu belirtmektedir. Yerleşik hayat sürmelerine rağmen, bazı köy toplulukları hazari toplum değildir” (Uygun, 2008: 12). Bu açıklamadan sonra çalışmamızda, göçebe hayatı yerine ‘Bedevi’ ve yerleşik hayatı yerine ‘Hazari’ kavramlarının kullanıldığını ifade etmeliyiz.

Çalışmamızda, İbn-i Haldun’un fiziki-sosyal çevre ekonomik gelişme ilişkisini incelerken, ilk önce ‘Bedevi Hayatı’ daha sonra ise ‘Hazari Hayatı’ başlıkları altında inceleyeceğiz.

Bedevi Hayat Şartlarında Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

İbn-i Haldun’a göre bedevilik zorlu bir hayat tarzıdır. Çünkü göçebe toplumlar dağınık ve engebeli arazilerde vahşi doğaya, yabani hayvanlara ve düşman topluluklara karşı sürekli savunma halinde yaşarlar. Aksi halde ciddi risk altındadırlar. Düşünüre göre bedevi hayat şartlarında çevrenin, birey ve toplum üzerindeki etkisinin ekonomik gelişmeye nasıl yansıtıldığını aşağıdaki şekil yardımı ile özetlemeye çalışalım.

Şekilde de görüleceği gibi göçebe toplumlarda bireyler, fiziki ve sosyal çevrenin sürekli baskısı ve tehdidi altındadırlar. Bir taraftan fiziki çevre şartlarının dağlık arazilerden oluşması bedevi toplum fertlerini vahşi hayvanların saldırısı ile karşı karşıya bırakırken; diğer taraftan sosyal çevre, diğer asabiyelerin baskıları ve tehditlerine maruz bırakır. Bu noktada göçebe birey, hem vahşi doğaya hem de düşman uruğlara (asabiyeler) karşı hayatta kalma mücadelesi içindedir. Fiziki ve sosyal çevreden yönelen bu tehdit, akrabalık bağı ile birbirlerine bağlı olan bireyler arasında, ileri derecede bir yardımlaşma ve dayanışma bilinci uyandırır.

Asabiyeye ait bireyler her an birbirlerinin yardımına hazır olacak şekilde organize olur. Doğal olarak asabiye her zaman nesepten kaynaklanmayabilir, bazı durumlarda da ‘sebepten asabiyesi’ söz konusu olur. Yani aralarında akrabalık bağı bulunmayan fertler uruğun ortak amacını korumak için akrabaymış gibi birbiriyle kenetlenir ve düşmanlarıyla mücadele ederler. Düşünüre göre ‘sebepten asabiyeliği’ bazen ‘nesepten asabiyeliğinden’ daha güçlü olabilir. Çünkü birincisinde bireyler aynı dine inanma, aynı kültürel değerlere sahip olma, aynı gayeyi hedefleme noktasında daha güçlü bilinç oluşturabilirler (Hassan, 1977:201).

Bu aşamada yerleşik hayat olmadığı için toplum fertleri, avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirebilecekleri kadar rızık elde ederler. Bunun dışında servet biriktirme imkânları yoktur. Bu nedenle; gerek fiziki çevrenin zor şartları, gerekse sosyal çevrenin aşırı baskısı göçebe toplumları kendi devletlerini kurarak yerleşik hayata geçme ve refaha kavuşma yönünde motive eder. Zamanla bu istek aşırı ihtiyaç haline dönüşür. Böylece göçebe toplum fertleri bir lider etrafında organize olarak birbirlerine kenetlenirler. Asabiye bilincinin gücü nispetinde yeni

devletin kurulması kolaylaşır. Bu ortamda bireyler fiziki ve sosyal çevrenin baskılarını bertaraf edebilmek için dinamik ve uyanık bir şekilde sürekli mücadele ederler. Çünkü bir anlık gaflet sadece bireyin kendi hayatına değil, içinde yaşadığı topluluğun da yok olmasına sebep olabilir.

İbn-i Haldun, göçebe toplumlarda, asabiye'nin bu denli güçlü ve kuvvetli olması ile sosyal ve fiziki çevre arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder:

“Yardımlaşma ve birbirlerini korumaya hizmet eden nesep şecerelerinin çöllerin ve sahraların ıssız köşelerine çekilerek iptidai bir hayat yaşayan Araplar ve onlara benzer olan kavimler arasında muhafaza edilmesi onların zorlukla geçinmelerinden, darlık içinde hayatalarından ve yurtlarının ekonomik durumundan ileri gelmiştir ki zaruret ve ihtiyaç onları bu tarzda hayata mecbur etmiştir.” (İbn-i Haldun,1991,c.I:326).

Asabiye bilinci en yüksek olan bir asabiye, diğer asabiyeleri yenerek kendi sınırlarına katar ve büyük kent ve devlet kurma imkânına kavuşmuş olur. Bu noktadan sonra ekonomik anlamda, toplumda gelişme hızlanır. İbn-i Haldun bu süreci şöyle açıklar:

“Herhangi bir devlet galebe çalarak diğer bir devleti ele geçirdikten sonra kıymetli giyim, cihaz ve esvabı çoğaltır. Bunlar zaruri ihtiyaçları aşar, kaba hayatlarını bırakarak lüzumsuz şeylere başvururlar, ince, zarif ve süs kabilinden olan nesnelere çoğaltırlar, adet, alışkanlık ve hallerinde kendilerinden önce hüküm sürenleri taklit ederler. Bu boş şeyler onlar için elde edilmesi gerekli bir ihtiyaç ve zaruret halini alır. Üstelik yemeklerin, giyimlerin, sergilerin, tabak çanakların nefis olmasına dikkat ederler. Bunlarla öğünürler, kendilerinden sonra gelenler bu hususlarda önkileri örnek alır. Devlet yıkılıncaya kadar bu adetleri bırakmazlar” (İbn-i Haldun, 1991, c.I:425).

İfadelerden de anlaşılacağı gibi devlet aşamasına geçen toplum artık refah toplumu özellikleri gösterir.

Hazari Hayat Şartlarında Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Hazari hayat ile beraber devlet yeni kurulmuş ve düzenli bir hayat başlamıştır. Devletin ihtiyaç duyduğu kurumlar kurulmuş ve çalışır olmuştur. Topluma can veren başta ekonomi olmak üzere, yönetim, bilgi ve sosyo-kültürel sistemler birbirleri ile sağlıklı bir ilişki içindedir (Parsons-Smelson, 2005:68). Yani alt-sistemler hem birbirlerinden hem de sosyokültürel değerlerden iyi beslenmektedir. Ayrıca devletin yeni kurulduğu bu ilk aşamada, toplum fertleri son derece uyanık ve dinamik olarak toplumda rol alırlar. Diğer yandan Fedakarlık, kahramanlık, disiplinli çalışma, yardımlaşma ve dayanışma, kardeşlik bilinci, sevgi ve saygı gibi güzel hasletler, toplum bireylerinde mevcuttur. Çünkü fertler göçebe hayat şartlarını özelliklerini hâlâ muhafaza eder durumdadırlar.

Asabiye Ahlakının deforme olması

Düşünüre göre toplumda bolluk ve zenginliğin artması ile birlikte asabiye bağlarının zayıflaması ve ekonomik yapının değişimi şöyle ifade edilebilir:

İbn-i Haldun'a göre zenginlik ve bolluk başta ekonomi, yönetim, bilgi ve sosyokültürel sistemlerin aralarındaki güçlü iletişimi koparır. Böylece her bir sistem sadece kendi kendilerine yetecekleri düşüncesi ile hareket ederler. Bu noktadan sonra ekonomi "Weberyen anlamda 'pratik moral rasyonellik' ilkesinden uzaklaşarak sadece 'amaç rasyonellik' ilkesi ile yürütülür"(Çamlı, 2013:25). Amaç rasyonelliğin içerdiği başarı ve kâr güdüsü ekonominin bütünü kapsar. Böylece kültürel değerlere dayalı olan ekonomi yerini, paranın gücüne bırakır. Bu yeni ekonomik yapı kapitalist sistemi doğurur.

K. Marx'a göre kapitalizm iki sınıf ortaya çıkarmıştır. Bunlar burjuva ve işçi sınıflarıdır. Burjuva sınıfı emeğin ürünü olan sermayeye sahip olan sınıftır. Sermayenin sahibi olarak işçilerin ürettiği hasılanın bir kısmına el koyup onları sömürerek varlığını sürdürmektedir. İşçi sınıfının emeğinden başka bir şeyi yoktur. Bu sınıf geçimine ancak yetecek ücret karşılığında üretken güç olan emeğini sermayedara satmaktadır. Bu iki sınıf arasında orta sınıfı oluşturan bakkallar, küçük imalatçılar, köylüler ve sanatkarlar bulunmaktadır. Kapitalizmde tekelleşme arttıkça bu sınıf işini kaybederek işçi sınıfına katılacaktır. Burjuva sınıfı insanlık tarihinin en aktif ve devrimci sınıfı olup, feodal yapıyı yerle bir etmiştir. Bu sınıf toplumun ortak değerlerini silmiş, bireyleri birbirine bağlayan bağları zayıflatmış, karşılıklı ilişkileri para ile ölçülür hale getirmiş, manevi değerlerin yerine menfaati koymuş, toplumun kutsal değerleri ile amansız bir savaşa girişmiş, sosyal ilişkilerin neredeyse hepsini parasal ilişkiye indirgemıştır (Masca, 2012: 242).

Kapitalist Ekonomide bireyler para için birer araç haline getirilerek her türlü duygu ve düşüncesinden uzaklaştırılır. Sevgi ve muhabbetten yoksun olan bireyler, ekonomik sistem içinde metalaştırılır. Böylece işveren işçinin, işçi işverenin hak ve hukukuna riayet etmeyeceği gibi her ikisi de sadece maksimum karını düşünecektir. Bu süreç ile ekonomik hayatta faaliyette bulunan bireylerden sağlıklı üretim yapmaları beklenilecek bir durum değildir. Bu ise düşünüre göre başta ekonomi olmak üzere diğer sistemlerin "sosyokültürel değerlerden" (Habermas, 1987, c.2:320) ahlak ve normlardan koparak kendi içsel mantıkları ile hareket etmesine ve sonunda da derin ekonomik krizlere sebep olacaktır. Ekonomik kriz ortamında ise bireylerin sağlıklı düşünebilmeleri ve karar verebilmelerinin imkanı yoktur.

İbn-i Haldun, bu dönüşüm sürecini çok yalın bir şekilde vurgular:

"Devleti kuran ilk nesil göçebelik kılık ve kabalığını, dar yaşayış, bahadırılık, atılğanlık ve yırtıcı hayvan gibi saldırganlık, ululuk ve şeref gibi göçebelik alışkanlık ve tabiatın, yani asabiyyetin şiddet ve kudretini muhafaza eder ve kılıçlarının

çalım yerleri keskin olur, bundan dolayı, kavim ve uruğlarca korkunç tanınırlar. Diğer kavimler onlara yenilirler. İkinci batın'a (nesil) gelince o batın devlet sahin bi olmak ve bolluk ve refah içinde hayatak sonunda göçebelik halini bırakarak, yerleşik hayata alışır, darlıktan kurtularak bolluk ve genişliğe kavuşur, bu nesil ululuk ve şerefi ortaklaşmaktan mahrum edilerek ululuk ve şeref bir şahısta toplanır, bunun tesiri ile kalanları devleti korumak hususunda tembelleşirler. Bu nesil başkalarına el uzatarak galebe çalamaz ve hakir düşer. Bu değişikliklerin bir sonucu olarak asabiyetin şiddet ve kuvveti az çok kırılır. Onlar, düşkünlüğe ve boyun eğmeye alışır. Fakat bu nesil devleti kuran ilk nesli idrak edip, onların hayallerini, yücelik ve kudretlerini, ululuk için çalıştıklarını, korumak ve korunmak hususunda nelere katlanmış olduklarını ve atılganlıklarını gözleri ile gördükleri için bu özelliklerinden bir kısmını kaybetseler de asabiyet ve şerefi büsbütün bırakmazlar. Bunlar hal durumun ilk nesil çağındaki şeklini alacağını ümit eder veyahut bu hal ve şerefin kendilerinde bulunduğunu zannederler. Üçüncü batın (nesil)e gelince bunlar göçebelik çağını ve kabalığı büsbütün unuturlar, hakirliğe katlanmaya lezzet ve nimetler içinde hayata alıştıkları ve bu hayatın en tekâmül etmiş derecesine yükseldikleri için, çoluk çocuk derecesine inerek devletin korunması ve terbiyesine muhtaç olurlar. Bunun üzerine asabiyet büsbütün kaybolur. Korumak ve korunmak büsbütün unutulur. Bunlar giyim kuşamlarında, atlara binmek ve güzelce süngü kullanmak hususlarında askere benzer iseler de bu zahiri gösterişten ibaret olup, gerçekten ise atların üzerinde bunlar kadınlardan daha korkaktırlar. Düşman üzerlerine yürüdüğünde ise karşı koymaktan ise acizdirler. Bundan dolayı devletin başında bulunan hükümdar şecaat sahibi olan diğerleri sayesinde kudret kazanmak ister, kölelerini çoğaltır, kendisine az çok arka olacıklara bağışlarda bulunur. Tanrı büsbütün yıkılmasını irade edinceye kadar devlet bu hali üzere devam eder" (İbn-i Haldun, 1991, c.I:433-434).

Sonuç toplumun içten içe çürümesi ve en sonunda başka bir güçlü asabiye tarafından devre dışı bırakılmasıdır.

Bediüzzaman Said Nursi

Bediüzzaman Said Nursî (Rumi 1293) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne bağlı Hizan Kazası'nın İsparit Nahiyesi'nin Nurs Köyü'nde doğmuştur. Babasının adı Mirza, anasının adı Nuriye'dir. Dokuz yaşına kadar peder ve vâlidesinin yanında kaldı. O esnada bir halet-i ruhiye, tahsilde bulunan büyük biraderi Molla Abdullah'ın, ilimden ne derece feyizab olduğunu tedkike sevketti. Molla Abdullah'ın gittikçe tekâmül ederek köydeki okumamış arkadaşlarından okumakla tezahür eden meziyetini düşünüp hayran kaldı. Bunun üzerine ciddî bir şevk ile tahsili gözüne aldı ve bu niyetle nahiyeleri İsparit Ocağı dâhilinde bulunan Tağ Köyü'nde Molla Mehmed Emin Efendi'nin medresesine gitti (Nursi, 2013/d:53). Sonunda Doğubayezit'te Şeyh Mehmed Celali'nin medresesinde üç ay süren bir eğitimden sonra icazetini alır ve Doğubayezit'ten ayrılır (Nursi, 2013/d: 57).

Van'da maruf ulema bulunmadığından, Hasan Paşanın daveti üzerine Said Van'a gider. Van'da on beş sene kalır. Van'da bulunduğu müddet, vali ve memurin ile ihtilat ederek, bu sırada yalnız eski tarzdaki ilm-i kelamın İslam dini hakkındaki şek ve şüphelerin reddine kafi olmadığına kanaat etmiş ve fününun tahsiline lüzum görmüştür. Ve pek kısa bir zamanda tarih, coğrafya, riyaziyyat, jeoloji, fizik, kimya, astronomi, felsefe gibi ilimlerin esaslarını elde etmiştir (Nursi, 2013/d: 76-77).

Genç yaşına rağmen, sahip olduğu derin bilgiyi, okuduğu kitapları kısa sürede ezberlemesi, katıldığı münazaralardaki üstün başarısını gören ilim ehli O'na "Bediüzzaman" lakabını vermiştir (Nursi, 2013/d: 77).

Van'da bulunduğu sıralarda en büyük gaye ve düşüncesi, Mısır'daki Camiü'l-Ezher'e mukabil Bitlis ve Van'da "Medresetüzzehra" isminde bir darülfünunun vücuda getirmekti (Nursi, 2013/d: 79). Van'da "Medresetüzzehra" veyahut Diyarbakır'da darülfünunun derecesinde bir medrese tesisine çalışmak için İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelir gelmez ulemayı münazaraya davet eder (Nursi, 2013/d: 83). Daima hürriyet taraftarı (Nursi, 2013/d: 86) olan Bediüzzaman Said Nursi, 31 Mart Hadisesi meydana geldiğinde şeriat isteyen on beş kadar hoca idam edilirken, kendisi şeriat isterken beraat etmiştir ve 31 Mart Hadisesinde yatıştırıcı rol oynamıştır (Nursi, 2013/d: 96).

O vakit Kosova'da, büyük bir İslam darülfünununun tesisine teşebbüs edilmiştir. Orada hem ittihatçılara, hem Sultan Reşad'a der ki: "Şark böyle bir darülfünuna daha ziyade muhtaç ve alem-i İslamın merkezi hükmündedir" (Nursi, 2013/d: 168). Bunun üzerine, Şarkta bir darülfünunun açılacağını vaat ederler. Sonrasında Balkan Harbi çıkmasıyla, o medrese yeri, yani Kosova istila edilir. Bunun üzerine, Kosova'daki darülfünunun için tahsis edilen on dokuz bin altı liranın Şark Darülfünununun için verilmesini talep eder; bu talebi kabul edilir. Bediüzzaman tekrar Van'a hareket eder. Van gölü kenarındaki Armetit'te (Edremit) o darülfünununun temeli atılır. Fakat Harb-i Umuminin (Birinci Dünya Savaşı) zuhuruyla, teşebbüs geri kalır (Nursi, 2013/d: 169).

Birinci Dünya Savaşında, Kafkas Cephesinde gönüllü alay kumandanı olarak görev alır (Nursi, 2013/d:170). Savaş sırasında Ruslara esir düşen Nursi'yi, Sibirya'da esir kapına götürürler (Nursi, 2013/d: 183). İki buçuk sene kadar Sibirya taraflarında esarette kalır ve nihayet esaretten firar ile kurtulup, Petersburg ve Varşova'ya gelmeye muvaffak olur. Daha sonra Viyana yoluyla 1334 yılında, İstanbul'a gelir (Nursi, 2013/d: 184).

1926-1927 senelerinde Barla'ya sürgüne gönderilen Nursi, burada Risale-i Nur eserlerini telif ederek neşrini temin etmiştir (Nursi, 2013/d: 241).

Bediüzzaman Said Nursi’de Ekonomik Gelişme

Nursi’ye göre ekonomik gelişmeyi uyaran dinamikler çok çeşitlidir. Düşünür bu dinamikleri, psikolojik faktörlerden, dini faktörlere, sosyolojik faktörlerden, fiziki ve çevresel faktörlere kadar geniş bir yelpazede ele alır.

Diğer yandan ona göre beşeri insan faktörü, ekonomik gelişme sürecinde çok önemli bir rol oynar. Çünkü “Allah’ın halifesi” olması niteliğiyle insan çok önemli bir kabiliyete sahiptir. Ancak bu kabiliyetler insanda potansiyel olarak bulunur. Bazı dışsal baskı ve zorlamalar bu kabiliyetleri aktif hale getirir (Duran, 1995:96).

Nursi, insanların sahip olduğu duyguların harekete geçirilmesi ve bu yolla toplumda ekonomik, sosyal, siyasal değişme ve gelişmenin ortaya çıkabilmesini “tasallut” adını verdiği bir yasaya bağlar.

Ekonomik Gelişmede “Tasallut”un Önemi

Onun yazılarından anlaşılan tasallut, bireye fiziki, sosyal, siyasal ve dini çevrelerden yönelen her türlü olumsuz ve yıpratıcı saldırılardır. Bu bağlamda Nursi’ye göre ekonomik gelişmelerde, İbn-i Haldun’da da görüldüğü gibi, insanın huzurunu kaçırarak, hayatını alt üst ederek dengesini bozacak düzeyde tasallutlarla olmaktadır. Çevreden insana yönelen bu dayatmaların şiddeti, ekonomik gelişmenin derecesini de belirleyecektir.

Düşünürün bu konuda ki yaklaşımını Duran şöyle özetler:

Cenab-ı Hakkın yeryüzünde hem “Cemali” hem “Celali” iki çeşit tecellisi vardır. Her iki isim kainatta farklı şekillerde cilvelerini göstermek istediklerinden bu dünyada zıtlar birbirine karıştırılmış ve aralarında şiddetli bir mücadele ve çatışma başlatılmıştır. Zıtların çatışması son derece verimli ve faydalı sonuçların doğmasına ortam hazırlamaktadır. Çünkü “her türlü gelişmenin zembereği; hareket, mücadele ve faaliyettir”. Hatta “ faaliyette kendine mahsus bir zevk ve lezzet vardır”. Buna karşılık “atalet, sükunet, yeknesaklık bir nevi ademdir, zarardır”. Hayat ancak hareketle kemalini bulur, belalar ve musibetler yoluyla “terakki” eder. Bu yaklaşıma göre çatışmanın veya “tasallut”un olmaması ay altı dünyada türlü gelişmenin durması, bütün istidat ve kabiliyetlerin açılım imkanı bulamayarak sönmük kalması demektir. Nursi’ye göre kainatta şeytanların yaratılmasından şiddetli fırtınalara; hastalık ve musibetlerin yaratılmasından serçe kuşuna musallat edilen atmaca kuşunun yaratılmasına; soğuk karın yaratılmasından gül dikenlerinin yaratılmasına kadar her “tasallut”un faydalı ve verimli sonuçları vardır (Duran, 1995:98-99).

İnsana çevresinden yönelen her türlü saldırı ve dayatma, bireyleri harekete geçirerek duygularının inkişaf etmesini ve potansiyel olan enerjilerinin kinetik hale gelmesine neden olur. Bu yolla insanlar o tasallutlara karşı belli bir tepkiyle karşılık verirler. Bu tepki o toplumda kurumlaşarak düşüncenin, bilimin ve teki

nolojinin gelişmesine ya da yepyeni ve dinamik sosyal organizasyonların ortaya çıkmasına neden olabilir. Doğal olarak dayatma ve tasallutun şiddetinin toplumları uyarıcı ve harekete geçirici boyutta olması gerekir. Orta şiddetin altında bir tehdidin toplumlarda kalıcı tepkiler doğurmayacağı söylenebilir.

Bu gerçeğin bilincinde olan Nursi çevresel tehditlerle ekonomik gelişme arasında bir paralellik olduğunu ileri sürer.

İhtiyaç-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, “Muzaaf meyil, ihtiyaç olur; muzaaf ihtiyaç, iştiyak olur; muzaaf iştiyak, incizap olur” (Nursi, 2013/a:860) diyerek, ekonomik gelişme için ihtiyacın en üst derecesindeki istek düzeyi denilen “şevk”e atıfta bulunmuştur. Çalışma şevkine sahip olan insan, yaptığı iş ile bütünleşir. Nursi bunu içinde “fena fi’s sanat olmak” (Nursi, 2013/b:78)ifadesi ile izah eder. Bu insan yüksek enerji ve teşebbüs gücüne sahip olan insandır. Bu nedenle Nursi’ye göre şiddetli ihtiyaç ekonomik gelişme için önemli unsurlardandır. Düşünürün ifade ettiği ihtiyaç toplumdaki topluma değişir. Bazı toplumlar ekonomik açıdan refah ve bolluk içinde fakat manevi ve madde dışı ihtiyaçlar açısından fakirdir bu nedenle bunlara karşı aşırı arzu ve istek duyarlar. Bazı toplumlarda ise finansal açıdan aşırı derece kıtlık söz konusu olabilir, bu toplumlar ise finansal kaynaklarını artırma ve ekonomik açıdan gelişmeye aşırı ihtiyaç duyarlar. Nursi, ihtiyaç kavramının ortaya çıkmasının ekonominin, medeniyetin ve sanatların gelişmesine öncülük edeceğini söyler: “İhtiyaç medeniyetin pederi ve terakkiyatın müessisi”dir...” (Nursi, 2010/a:58).

Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, İbn-i Haldun’un göçebe toplumların düşman çevrenin baskısından kurtularak hayatta kalma ihtiyaçlarının zamanla bu toplulukların kendi devletlerini kurma arzu ve özlemlerinin şiddet ve derecesini artırması süreci ile Nursi’nin “ihtiyaç medeniyetlerin pederi”dir ifadeleri benzer süreçleri ihtiva eder. Çünkü toplumlar ihtiyaçları, arzu ve özlemleri yönünde toplumsal ve ekonomik anlamda yeni değişme ve gelişmeleri peşi sıra yaşarlar. Buna göre toplumların ihtiyaçlarının yönü ve şiddeti o toplumların ekonomik ve sosyal gelişmeler yaşayacakları alanlarında yön ve istikametini tayin eder. Düşünür bu konuda, “İhtiyaç sanata; merak ilme; sıkıntı, vesait-i sefahata hocalık edip talime başlarlar”(Nursi,2010/b:65-77) diyerek ihtiyacın ekonomik gelişme konusundaki önemine dikkat çeker. Ona göre; ihtiyaç öyle bir kuvvettir ki, toplum fertlerini uyararak, ihtiyaçlar doğrultusunda faaliyete geçirir, böylece ihtiyaçları karşılamak için harekete geçen bireyler bu süreç içerisinde ilmin gelişmesine, yeni sanat eserlerinin üretilmesine, bilim alanına yeni fikirlerin, teorilerin ve hipotezlerin katılmasına öncülük ederler. Diğer yandan mal ve hizmet alanlarında ortaya çıkan ihtiyaç ise piyasayı uyararak, piyasaların yeniden mal ve hizmet üretmelerini de teşvik eder. Bunun sonucunda ekonomi canlanır, bireylerin gelir düzeyleri yükselir ve yeni yatırımlar gelire bağlı olarak artış gösterir.

İhtiyacın yanında Nursi, coğrafya faktörünün de ekonomik gelişme ile ilişkili olduğunu vurgular.

Coğrafi Şartlar-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi'ye göre coğrafya ve fiziki çevre, ekonomik gelişme için önemli faktörlerdir. Ona göre Batı toplumlarının ekonomik gelişmesinde arazinin düzlüğü ve nehirlerin taşımaya elverişli olması önemli uyarıcı faktör olmuştur. Bilindiği gibi fiziki coğrafyanın engebeli ve dağlık olması özellikle ulaşımda önemli bir engeldir. Şüphesiz taşımının zor olduğu ortamda tarımsal faaliyetlerin öz tüketim sınırlarını aşarak piyasaya yönelik olarak gelişmesi zordur. Tarım gelişmeyince tarıma dayalı sanayiler de gelişemez. Nursi, ulaşım imkanlarının elverişli olmasının ekonomik gelişmeye etkisini: “Avrupa'nın darlığı ve deniz ve enharı olan vesait-i tabiye-i münakale (ulaşıma imkan veren nehirlerin) içinde dolaşması sebebiyle, tearüf (iletişim) ticareti, teavün (dayanışma) iştirak-i mesaiyi intaç ettikleri gibi, temas dahi telahuku efkarı (fikirlerin birikmesi), rekabet de müsabakata tevlit ederler' diyerek vurgular(Nursi, 2010/b:65).

Nursi, ayrıca fiziki çevre şartlarının insanların karakterleri ve düşüncelerini etkilediğini ileri sürer. Bu konuda İbn-i Haldun'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. İki düşünürün üzerinde durduğu bu yaklaşıma göre, ılıman iklimlerde yetişen insanların daha mutedil karakterlere sahip olduğu ve bu insanların ise diğer iklimlerde yaşayan insanlara nazaran sanatta, edebiyatta, mimaride ve bilimde daha ileri olduğu sonucuna varmışlardır. Hatta bu bölge insanların vahyin soyut mesajlarını kavrama kabiliyetleri çok yüksek olduğundan, Cenab-ı Allah peygamberleri dahi bu bölge insanları arasından seçerek göndermiştir. İliman iklimlerdeki toplum bireylerinin diğer iklimlerde yetişen bireylere göre daha sıcakkanlı, daha uyumlu, daha insancıl ve daha ahlaklı olduklarını söylemek mümkündür. Böylesine güzel huy ve özelliklere sahip olan insanların ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda gelişmeleri diğer bölgelere göre daha elverişlidir.

Nursi'nin bu konudaki orijinal ifadeleri şöyledir:

“Enbiyanın ekseri Şarkta ve hükemanın ağlebi Garpta gelmesi kader-i ezelinin bir remzidir ki, Şarkı ayağa kaldıracak din ve kalbdır, akıl ve felsefe değil. Şarkı intibaha getirdiniz, fitratına muvafık bire cereyan veriniz; yoksa sa'yiniz ya habean gider veya muvakkat sathi kalır” (Nursi, 2013/c:159).

Nüfus Yoğunluğu-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, ekonomik gelişme için diğer faktörlerin yanında nüfus yoğunluğunun da önemli olduğunu vurgular. Ona göre:“...fıkr-i san'at (sanayileşme düşüncesi), meyl-i mârifet (öğrenme eğilimi), kesretten çıkar(nüfus yoğunluğundan)” (Nursi, 2010/b:65). Bu ifadelerin anlamı sanayileşme düşüncesi ve öğrenme eğiliminin en önemli dinamiği nüfusun yoğun ve yeterli olmasıdır. Çünkü nüfus arttıkça bireylerin ihtiyaçları çeşitlenecek ve genişleyecektir. Artan ve çeşitlenen talep,

üretimi de uyaracaktır. Toplumsal gelişmeler insanlarda merak duygusunu etkileyecek ve bu öğrenme eğilimini güçlendirerek bilim ve teknolojinin gelişmesine imkan sağlayacaktır. Bunların sonucunda ise piyasalarda hareketlilik başlayacak ve ülke ekonomik gelişme ve kalkınma sürecine girecektir.

İ'la-i Kelimetullah-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, sosyo-ekonomik gelişmeyi sadece maddi faktörlerle sınırlamaz bu konuda aynı zamanda manevi ve dini faktörlere de önemli fonksiyon yükler. Özellikle Müslüman toplumların sosyo-ekonomik gelişmesi ile i'la-i kelimetullah arasında sıkı bir bağ olduğunu vurgular. Ona göre, daha önceki çağlarda i'la-i kelimetullah daha çok silah ve pazugücü ile sağlanıyorken çağımızda sosyo-ekonomik gelişmeyle sağlanabilir. Çağımızda bunun yerine getirilebilmesi için ilk olarak ekonomik gelişmenin sağlanması ve uzun dönemde ise yeni bir medeniyetin kurulması gerekir (Duran, 2004:131).

Nursi'ye göre i'la-i kelimetullah sorumluluğu topyekûn ümmetin yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Çünkü ancak bu sorumluluk yerine getirilmesiyle Müslümanlar, Cenab-ı Allah'ın isteklerini diğer insanlara ulaştırabilirler. Bu nedenle İslam toplumlarının bilim ve teknolojiye, ekonomik ve ticari gelişmede çaba sarf etmesi Nursi'ye göre bir 'farzı kifaye'dir: "...Sani-i Zülcelalin hilkat-ı âlemde cari ve taksimü'l-amal (işbölümü) kaidesinden akan kanun-i tekemmül (gelişme) ve terekkiye mündemiç olan rıza ve işaretinin imtisali farz iken..." bu emre İslam toplumları gerekli şekilde itaat etmemiştir. Oysa Nursi'ye göre "...şariat-ı hilkatın farz-ı kifayesi hükmünde olan fünun ve sanayiî edasına bir emr-i mânevî vermişken..." ümmet su-i istimal ile o şevki kırmış ve söndürmüştür. Zorunlu olarak da bunun hem dünyevî hem de ahirete ait sonuçları son derece olumsuz olmuştur" (Nursi, 2013/b:50).

Ayrıca Nursi: "Fen ve sanat silâhıyla i'la-i kelimetullah'ın en müthiş düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkâra karşı cihat edeceğiz" (Nursi, 2013/d:94) diyerek i'la-i kelimetullah safhasının temel dinamiklerinden olan bilim ve teknolojiye işaret eder. Bilim ve teknoloji ile i'la-i kelimetullah'ın düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkara karşı mücadele edebilmemiz için ise bilimin yeniden anlaşılmasına, yorumlanmasına ve Batı bilimleriyle kıyaslanmasına ve yeniden üretilmesine ihtiyaç vardır. Bilimin yeniden yorumlandığı bu aşamada, ekonomi, siyaset, sosyoloji, güzel sanatlar, felsefe ve hukuk birbirleriyle ve sosyokültürel değerlerle bir beden uzuvları gibi hareket etmelidir. Keza, her bir teorinin birbirinden değer yargılarından koparak, özünü kaybetmesi ile i'la-i kelimetullah aşamasına ulaşmak mümkün değildir. Bu noktada bilim ve teknoloji, Batı'nın bilim ve teknolojisinden faydalanırken özünden kopmadan yeni tezler, yeni bilimler ve yeni teknolojiler üretmelidir. İ'la-i kelimetullah'ın düşmanlarına karşı fen ve sanat silâhıyla ancak bu şekilde mücadele edilebilir.

İ'la-i kelimetullah ancak yeni bir medeniyetin kurulmasıyla yerine getirilebilecek bir sorumluluk ise bunun belli özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikleri Duran şöyle sıralar: ‘Bu seviye öyle bir ümmetsel tavandır ki, buraya sadece bir cemaat, millet ve devletin çalışmaları ve birikimi ile değil, topyekün bir ümmetin gayreti, bilgi, teknoloji, kültür ve düşünce birikimiyle ulaşılabılır. Doğal olarak ilk hareket “tecdid çevresi” dediğimiz “mikro çevrede” buluşan ve adına “öncü azınlık” dediğimiz kesimin akıllalmaz dinamizm ve faaliyeti ile başlayacaktır. Fakat zamanla bu hareket anomileşerek ümmete malolacaktır’ (Duran, 1997:152).

Duran’a göre i’la-i kelimetullah seviyesinin genel olarak iki boyutu vardır; biri, hayata tarzı şeklinde içe dönük boyut (insan-ı kamil); diğeri, eylem tarzında ortaya çıkan dışa dönük boyuttur. İçe dönük hayata tarzının en göze çarpan müesseseleri; adalet, şefkat, iffet, hikmet, marifet ve ihsan ve iktisat gibi müesseselerdir. Aslında içe dönük boyutu dışa dönük eylem ve aksiyon boyutu kadar önemlidir. Adalet, şefkat, marifet ve hikmet gibi niteliklerden mahrum bir hareket içsiz ve derinliksiz bir harekettir. Zaten, adaletsiz, şefkatsiz, iffetsiz ve hikmetsiz dışa dönük eylem ve aksiyonlar hem uzun ömürden yoksun olurlar, hem de “ruh-suz” ve “şiiiriyet”ten uzak olurlar. Dışa dönük eylem boyutu ise iktisadi, sosyal, siyasi ve bilimsel sahalarda ortaya çıkar. Daha fazla medeniyetin maddi cephesi ile ilgilidir. İleri derecede bir sosyo-ekonomik gelişme dışa-dönük boyutun en önemli yansımasıdır. Bu aşama öyle bir toplumsal yapıyı ifade eder ki bu safhada İslam toplumu genel olarak “ümme”nin “marifet”, “tevhid”, “adalet”, “şefkat” ve “ihsan” gibi aşkın ilkelerini yerkürede yaşayan tüm akıl ve şuur sahiplerine her an ve her fırsatta, sürekli ve etkin bir tarzda takdim ve enjekte edebilme güç, imkan ve kapasitesine ulaşabilmesidir (Duran, 1997:152-153).

Sonuç

Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şöyle sıralamamız mümkündür:

1. İbn-i Haldun toplumları incelerken bedevi ve hazari toplumlar diye iki başlık altında inceler. O’na göre bedevi toplumlar, konargöçer hayatın zorlu koşullarında, gerek düşman çevreden gerekse fiziki çevreden gelen şiddetli dayatmalara karşı canlarını koruma mücadelesi verirler. Çevrelerinden bedevilere yönelen bu tasallutların şiddeti nispetinde ise göçebe toplumun, yerleşik hayata geçerek kendi devletini kurma ihtiyacı artar. Böylece toplum fertleri birbirleri ile kenetlenerek aralarındaki küçük olumsuzlukları görmezden gelirler. Sonucunda asabiye bağları ne kadar güçlü ve kuvvetli ise yeni devletin kurulması da o nispette hızlı ve kolay olacaktır.

2. Bediüzzaman Said Nursi’ye göre ekonomik anlamda gelişme ve ilerleme için çevreden yönelen tehdit ve şiddetlerin derecesi son derece önemlidir. Düşünür çevreden yönelen bu dayatmaları “tasallut nazariyesi” ile açıklar. Nursi’ye

göre toplumda her türlü gelişme ve değişimin zembereği çevreden insana yönelen orta şiddetin üzerinde bir tasalluttur. Orta şiddetin altında bir tasallutla gelişme kaydetmek zordur. Bunun yanında Nursi, coğrafi şartların elverişli olması ile beraber ulaşım kolaylığının, nüfus yoğunluğu ile beraber artan talep miktarının ve insanların ihtiyaçlarının yön ve istikametinin de ekonomik gelişmeyi belirleyen unsurlardan olduğunun altını çizer. Ayrıca düşünür bu faktörlerin yanısıra sosyo-ekonomik gelişme ve ilerleme konusunu ila-i kelimetullah gibi üstün bir hedef çerçevesinde açıklar.

3. Her iki düşünürde, coğrafi şartların, nüfus yoğunluğunun ve iklim şartları gibi çevresel faktörlerin ekonomik gelişmede önemli bir rol üstlendiği üzerinde durmaktadır. Yine her iki düşünürde, toplumdaki tüm kurumların sağlıklı bir şekilde çalışması ve her anlamda gelişme kaydetmesi için, çevresel faktörlerin yanında sosyokültürel değerler, ahlak ve normlardan da sağlıklı beslenmesinin önemine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, iki düşünürün üzerinde ısrarla durduğu çevresel faktörler, ekonomik anlamda toplumların gelişmesi ve kalkınmasının önünde bir lokomotif görevi üstlenmektedir.

Kaynakça

ÇAMLI, Ahmet Yavuz (2013), Max Weber'de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

DURAN, Bünyamin (1995), İslam Toplularında Sosyo-Ekonomik Değişme ve Yönelik Tezler, OSAV, İstanbul.

DURAN, Bünyamin (1997), Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı, Timaş Yayınları, İstanbul.

DURAN, Bünyamin (2004), İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri, Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ERSOY, Arif (2012), İktisadi Düşünceler Tarihi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

HABERMAS, Jürgen (1987), The Theory of Communicative Action, Cilt:II, tr:Thomas MAc Carthy, Beacon Press, Boston.

HASSAN, Ümit (1977), İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara.

İBN-İ HALDUN, (1991), Mukaddime, cilt 1, çev: Zakiri Kadir Ugan, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.

İBN-İ HALDUN, (1977), Mukaddime, cilt 1, çev: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara.

KAPLAN, Yusuf (2008), “Medeniyet Buhranı, Bediüzzaman ve Dil’i: Bir Milat ve Üstdil Kurucu Düşünür Olarak Bediüzzaman”, Köprü Dergisi, Sayı:102, ErişimTarihi:02.04.2017(<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=Eski-Sayilar&Goster=Yazi&YaziNo=918>).

KAZGAN, Gülten (1993), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

MASCA, Mahmut (2012), “Klasik İktisadi Düşünceye Tepkiler”, İktisadi Düşünce Tarihi, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

NURSİ, Said (2010/a), Divan-ı Harbi Örfi, Risale Okuma Programı-4

NURSİ, Said (2010/b), Sünihat, Risale Okuma Programı-4

NURSİ, Said (2013/a), Sözler, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/b), Muhekekat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/c), Mesnevi-i Nuriye, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/d), Tarihçe-i Hayat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

UYGUN, Oktay (2008), İbni Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı, On İki Levha Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

PARSONS, Talcott ve N.Smelser (2005), Economy and Society, Taylor Francis e-library.

YAVUZ, Sefer (2013), “İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2013, Erzurum.